

УДК 659.4:81

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.21.2.11>

АДРЕСАТ ЯК КАТЕГОРІЯ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ

ADDRESSEE AS A CATEGORY OF POLITICAL DISCOURSE

Кузнєцова І.В.,

orcid.org/0000-0002-1193-2837

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземних мов

Державного технологічного університету «Житомирська політехніка»

Кузнєцова Г.В.,

orcid.org/0000-0002-3995-3568

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземних мов

Державного технологічного університету «Житомирська політехніка»

Метою статті є аналіз стану вивчення адресата політичного дискурсу як його фундаментальної складової, як у вітчизняній, так і в зарубіжній лінгвістиці. Наведено дані щодо вивчення політичного дискурсу в цілому і продемонстровано, що цей вид дискурсу є одним з найчастіше досліджуваних. Пропонується огляд праць, присвячених дослідженню цього виду дискурсу у зарубіжній дискурсології; на основі аналізу значної кількості праць показано, що таке вивчення здійснюється здебільшого в рамках парадигми критичного дискурсивного аналізу. Наріжним каменем цієї сучасної репрезентативної лінгвістичної парадигми є інтерес до різних форм соціальної нерівності, до домінування й підпорядкування, які постійно утворюються й копіюються через мову й дискурс. Досліджується точка зору на мову як на граничну сутність (яка поєднує лінгвістичні й соціальні властивості), тому що мова розглядається як ідеологічний і соціальний конструкт, породжений політичною, націоналістичною, колоніальною або сегрегаційною діяльністю в їх різноманітних проявах. В аналізованих роботах увага дослідників сфокусована на таких фундаментальних складових як адресант (політичний діяч або політична/громадська організація) і повідомлення (текст політичного змісту в тій або іншій формі). Надбання цих досліджень становлять безумовну наукову цінність, однак це стосується тільки названих двох складових політичного дискурсу. Доведено, що адресат політичного дискурсу до сьогодні не становив предмету спеціального аналізу ні у зарубіжному, ні у вітчизняному мовознавстві. Окремі праці, в яких постулюється вивчення адресата політичного дискурсу, є нечисленними. Деякі з них створено на базі обмеженого дослідницького матеріалу, в інших працях критерії виділення груп адресатів є нечіткими й аналізу цих груп не проводиться. У даній статті пропонується стратегія вивчення категорії адресата політичного дискурсу у співвідношенні з жанровою

приналежністю конкретних політичних текстів, а також його вивчення з залученням деяких принципів і методик когнітивної лінгвістики, що уможливить здійснення мультимодального підходу до дослідження аналізованої дискурсивної категорії.

Ключові слова: адресат політичного дискурсу, мультимодальність, типи адресатів, методики когнітивної лінгвістики.

The aim of the article is to analyse the state of study of the addressee of political discourse as its fundamental component, both in domestic and foreign linguistics. Data on the study of political discourse in general are presented and it is shown that this type of discourse is one of the most frequently studied. An overview of works devoted to the research of this type of discourse in foreign discourse is offered. Based on the analysis of a significant number of works, it is shown that such a study is carried out mostly within the paradigm of critical discursive analysis. The cornerstone of the modern representative linguistic paradigm is the interest to various forms of social inequality, in domination and subordination, which are constantly formed and copied through language and discourse. The point of view of language as a borderline essence (which combines linguistic and social properties) is studied, because language is seen as an ideological and social construct generated by political, nationalist, colonial or segregationist activities in their various manifestations. In the analysed works, researchers focus on such fundamental components as the addressee (politician or political / public organization) and the message (the text of political content in one form or another). The achievements of these studies are of unconditional scientific value, but this refers only to these two components of political discourse. It has been proved that the addressee of political discourse has not been the subject of special analysis in foreign or domestic linguistics. Works that postulate the study of the addressee of political discourse are few. Some of them are based on limited research material, in other works the criteria for selecting groups of recipients are unclear and the analysis of these groups is not carried out. This paper proposes a strategy for studying the category of the addressee of political discourse in relation to the genre of specific political texts, as well as its study involving some principles and techniques of cognitive linguistics, which will allow a multimodal approach to the analysis of the analyzed discursive category.

Key words: addressee of political discourse, multimodality, types of addressees, methods of cognitive linguistics.

Поява дуже великої кількості робіт у вітчизняному й зарубіжному мовознавстві, присвячених політичному дискурсу (далі – ПД), є свідченням надзвичайної популярності цього виду дискурсу як предмета дослідження. Деякі мовознавці пояснюють цей феномен наступними факторами: 1) внутрішніми запитами лінгвістичної теорії, яка в різні часи спрямовувала увагу на різноманітні сфери функціонування мовної системи; 2) політологічними аспектами політичного мислення та його зв'язками з політичною поведінкою, а також потребою у розвитку методів аналізу політичних текстів; 3) соціальними потребами, прагненням вивільнити політичне спілкування від маніпуляцій громадською свідомістю [2, с. 245]. Значний внесок у вивчення ПД зроблено у роботах П. Бейлі, А. Біерда, Р. Водак, Т. ван Дейка, В. Дем'янкава, П. Денмайра, В. Карасика, К. Карти, Н. Фейрклоу, Т. ван Леувена, А. Мусоффа, У. Окульської, М. Рейзігла, А. Совіньської, Дж. Стріта, Ч. Харта, П. Цапа, П. Чілтона, О. Чудінова, Д. Шапочкіна, О. Шейгал, М. Шрьотера та інших зарубіжних науковців, а також у працях таких вітчизняних мовознавців як Ф. Бацевич, А. Прокопенко, Н. Рева, М. Сейранян, Л. Славова, Є. Четвертак, І. Шевченко та багатьох інших. Така зацікавленість у вивченні ПД і політичного спілкування призвели до появи нової окремої галузі філологічних досліджень – політичної лінгвістики й політичної дискурсології, причому названій царині присвячуються спеціальні семінари та друковані періодичні видання [5; 7].

Необхідно зазначити, що і у вітчизняній, і у зарубіжній лінгвістиці простежується таке

характерне явище: попри величезну кількість робіт, присвячених ПД, вивченню підлягають два перші фундаментальні компоненти цього виду дискурсу: Адресант (політичний або громадський діяч, або політична партія чи громадська організація) і власне Повідомлення (політичний текст у тому або іншому вигляді). На відміну від цих фундаментальних дискурсивних складових третій фундаментальний компонент ПД – Адресат – не був предметом глибокого вивчення ні у лінгвістиці, ні в інших наукових дисциплінах, з огляду на те, що дискурс як мультимодальне явище, й ПД зокрема, потребують мультимодального підходу. Цей факт переконливо свідчить про актуальність і важливість дослідження різних аспектів адресату ПД, зокрема його лінгвістичних і когнітивних чинників.

Метою пропонованої розвідки є аналіз стану дослідження адресата ПД як його третього фундаментального компоненту у працях вітчизняних і зарубіжних лінгвістів.

Виклад основного матеріалу. Лінгвістичним напрямком, у межах якого здійснювалося й продовжує здійснюватись дослідження ПД у зарубіжному мовознавстві, є критичний дискурсивний аналіз (далі – КДА), історія якого нараховує близько трьох десятиліть. Протягом цього періоду дисциплінарний статус КДА затвердився завдяки ґрунтовним роботам засновників вказаного напрямку, що закріпилося появою спеціальних наукових журналів та альманахів, причому деякі з них набули статусу періодичних видань. Засновником КДА вважають Т. ван Дейка, його

колег Н. Фейрклоу та Р. Водак, які стверджували, що їх дискурсивні ідеї були результатом натхнення роботами ван Дейка, а також Т. ван Леувена. Посилаючись на розвідки інших науковців [10; 12; 13, р.р. 271-280], ван Дейк сформулював основні завдання КДА таким чином:

- 1) Предметом вивчення КДА є соціальні проблеми;
- 2) Відносини щодо влади мають дискурсивну природу;
- 3) Дискурс має історичні характеристики;
- 4) Дискурс є складовою культури й суспільства;
- 5) Дискурс виконує ідеологічну функцію;
- 6) Аналіз дискурсу має інтерпретативні й пояснювальні задачі;
- 7) Дискурс є формою соціальної діяльності [21].

Виконання цих завдань виявилось цікавим для сотен дослідників у багатьох країнах світу і призвело до створення сотен праць у руслі КДА, в яких матеріалом дослідження були соціальні процеси у багатьох країнах та їх відображення у політичних дискурсах. Відзначається, що попри деякі розбіжності у розумінні суті КДА та його теоретичних і методологічних засад [18; 29], наріжним каменем цієї сучасної репрезентативної лінгвістичної парадигми є інтерес до різних форм соціальної нерівності, до домінування й підпорядкування, які постійно утворюються й копіюються через мову й дискурс. У названій науковій парадигмі панує точка зору на мову як на граничну сутність (яка поєднує лінгвістичні й соціальні властивості), тому що мова розглядається як ідеологічний і соціальний конструкт, породжений політичною, націоналістичною, колоніальною або сегрегаційною діяльністю в їх різноманітних проявах [19]. З приводу теоретико-методологічних розбіжностей серед представників КДА ван Дейк зауважував, що цей напрямок дискурсології не має єдиного методу, а залучає усі методи та дослідницькі парадигми, які потрібні для досягнення цілей, окреслених у завданнях КДА [23], а ван Леувен підкреслював, що представники цього мовознавчого напрямку займаються не тільки питаннями безпосереднього аналізу дискурсу, а й критикою соціальних теорій, причому в останній час соціальна теорія може навіть домінувати над дискурсивним аналізом [24, р. 234].

Як було сказано вище, ключові роботи у парадигмі КДА, які слугували зразком і стартовою площиною для мовознавців багатьох країн, були створені Т. ван Дейком, в них автор використовує як лінгвістичний, так і соціально-психологічний

підходи для аналізу так званих расистських дискурсів Білих керівних еліт у всіх частинах світу, від Європи до Південної Африки і Нової Зеландії, реалізуючи таким чином принципи мультимодальності у вивченні ПД [22; 26]. Аналітики зауважують, що окрім деконструкції категорій расизму і расового представництва в різних соціумах, дослідники КДА також працюють над знеславленням стереотипних понять і символів різних соціальних і культурних груп, при залученні різноманітних методологій і стосовно різноманітних царин [18]. Зважаючи на такий великий спектр соціально-орієнтованих аспектів, значна кількість праць у напрямку КДА, а також широке географічне й національне представництво авторів, що працюють у цьому напрямку, не викликають подиву. Порівняно більша популярність досліджень англійських авторів часто пояснюється поширеністю англійської мови у світі; необхідно сказати, що значна кількість праць у руслі КДА написана також німецькою, іспанською та французькою мовами.

Однак, автори, що працюють у парадигмі КДА, фокусують свої дослідницькі зусилля на політичних повідомленнях/текстах і політичних особистостях, для яких існують спеціальні термінологічні назви: політичні гравці/суб'єкти [17; 29], суспільні актори [8], актори [14], колективні та індивідуальні агенти [20], політичні представники [16]. В той же час адресат, до якого спрямовані всі ці повідомлення, залишається осторонь лінії досліджень КДА, поза фокусом уваги науковців. До прикладу, чотиритомне видання під назвою «Критичний аналіз дискурсу» за редакцією Рут Водак, надруковане у 2013 році видавництвом Сейдж (SAGE), містить 66 праць, і жодна з них не стосується адресата ПД [27]. Можливо, через особливий фокус на соціальних аспектах ПД, а також на «головних політичних фігурах» адресат не отримує уваги у цих численних дослідженнях. В них можна зустріти лише фрагментарні згадування про реципієнта ПД, або короткі поверхневі спостереження [15; 28], якщо їх потребує контекст праці. Треба підкреслити, що робіт, в яких певна увага приділяється адресатові ПД, мало. Так, А. Блекледж у своїй книзі (Розділ 6) згадує так званих «звичайних людей» у зв'язку з техніками реконтекстуалізації при трактуванні політичних подій: політик-мовець може посилатися на точку зору тої частини аудиторії ПД, яка його більше влаштовує, замовчуючи усі інші, й таким чином здійснюється викривлення думки адресата ПД. Автор стверджує, що думка «звичайних людей» просто відкидається й залиша-

ється невідомою [9]. Однак, і цей дослідник не пропонує ніякого аналізу адресата ПД, розглядаючи його лише як колективний реципієнт. У праці С. Коффін і К. О'Холлоран [11] показані мовленнєві способи маніпулювання цільовою аудиторією, однак ця аудиторія розглядається як частина політико-економічного контексту і ніяк не досліджується. Більшу увагу до адресата ПД і його ролі у дискурсі можна було б очікувати у роботі А. Вечорек «Інклюзія: новий підхід до наближеності й віддаленості у політичному дискурсі» [25], оскільки авторка наголошує у «Вступі», що її дослідженні стосується у першу чергу відношень між мовцем (політичним діячем) і адресатами. Втім, і це дослідження сфокусоване саме на ролі мовця, оскільки саме він визначає наближеність або віддаленість учасників дискурсу і цим створює діяльність учасників дискурсу у репрезентації дискурсивної реальності [25, хіі].

Для вивчення адресата дискурсу велике значення має його відношення до загальної категорії адресованості, для обґрунтування якої неабияке значення мали праці Н.Д. Арутюнової [1]. На основі узагальнення існуючих на той час визначень другого учасника комунікації, який отримує інформацію, мовознавець зауважує, що такий учасник називається по-різному: отримувач мови, рецептор, інтерпретатор, слухач, аудиторія, співрозмовник, декодувач, і пропонує більш універсальний термін «адресат», що підкреслює свідоме спрямування висловлення на конкретну або неконкретну особу, причому така особа або особи можуть бути певним чином охарактеризованою, і комунікативний намір автора повідомлення повинен узгоджуватися з цією її/їх характеристикою [1, с. 362]. Уже у цьому визначенні звертається увага на можливі множинність чинників, що стосуються адресата, й важливість їх урахування й вивчення, висвітлення таких чинників залежно від жанру й характеристик самого повідомлення, яке розумілося мовознавцем у широкому сенсі. Роботи дослідниці, присвячені вивченню адресата повідомлення, стали класикою лінгвістики.

Для нашої розвідки становить інтерес дослідження Т.Л. Камінської, спрямоване на висвітлення образу адресата в текстах масової комунікації [4]. Автор розглядає та аналізує адресат текстів масової комунікації (під якими розуміє тексти політичного змісту) у наступних аспектах: адресат як реальна людина; адресат в якості категорії, представленої у структурі комунікативного акту в широкому розумінні; адресат як соціологічна категорія з його певними характеристиками, отриманими шляхом соціологічних досліджень;

адресат як текстова категорія [4, с. 35-36]. У своїй типології образу адресата МК (масової комунікації) Т.Л. Камінська виділяє такі його категоріальні ознаки, що знаходяться безпосередньо у текстовому повідомленні: елементи, які репрезентують картину світу; елементи, що слугують для характеристики стилю життя та соціального статусу; елементи, зорієнтовані на мовленнєвий досвід аудиторії. Автор робить найбільший акцент на дослідженні соціально-економічних факторів при побудові класифікації адресатів текстів масової комунікації, пропонує певний розвиток понятті «цільова аудиторія» й відзначає, що виділення й описання типів спільностей (можливих типів цільових аудиторій) для ЗМІ й політичних діячів допомагає створити уявлення про особливості національної самосвідомості в певний історичний момент. Дослідниця пропонує наступну типологію адресатів текстів масової комунікації: «інтелігентна меншість»; «представники зразкового середовища»; «прості люди», зауважуючи, що формулювання названих типів адресатів було запозичене з самих текстів як характеристика ними своїх цільових аудиторій [4, с. 174-183, 239]. Автор робить висновок про те, що система адресатів є рухливою й детермінована достатньо мінливою соціальною ситуацією [4, с. 238], що робить результати дослідження й запропоновану класифікацію відносною.

У дискурсології України адресат ПД також не концентрує на собі увагу мовознавців. Для розвитку категорій адресованості та адресата значущими були праці вітчизняного науковця О.П. Воробйової. Науковець користувалася терміном «розщеплена адресація», спираючись на наступні моменти: на розмежуванні реальної, зображеної та відображеної комунікації; на виокремленні образу читача в якості модулу реалізації адресованості, що втілює призупинку безпосередньої адресації; на неоднорідності образу читача як наслідок множинності виявлень діалогічної взаємодії; й на співвіднесеності адресата й адресанта у дискурсі. Відповідно дослідниця будує типологію адресатів (для художнього тексту короткого оповідання), виокремлюючи три типи адресата, а саме: фіктивний адресат (тобто художній образ, включений до сфери зображеної комунікації), гіпотетичний адресат (образ адресата в уявленні адресанта, на якого орієнтовано висловлювання і який виступає посередником між автором дискурсу й адресатом) та реальний (емпіричний адресат), який безпосередньо виступає реципієнтом конкретного висловлювання [3, с. 138, 139].

Подальший розвиток дослідження адресата ПД можна відзначити у праці вітчизняних мовознавців А.В. Прокопенко та Н.С. Реви, матеріалом дослідження яких був жанр політичного інтерв'ю, який у дослідженні розглядається як вид медіаполітичного дискурсу (МПД) [6]. Автори виділяють наступні особливості адресата МПД: соціальна роль, вік, гендерна приналежність, психологічний стан, когнітивні здібності, життєві цінності, особливості сприйняття мовлення. Виходячи з цих статистичних і описувальних чинників, автори наводять низку типологій, в основі яких знаходяться один або декілька з перерахованих чинників. Так, за характером адресованості розрізняють прямі (тобто емпіричні читачі/слухачі), непрямі (ті, що не беруть у ситуації участі) і адресати-ретранслятори (ті, що передають і тлумачать повідомлення). За соціально-типологічними значеннями виділяються національні й позанаціональні адресати. За професійною орієнтацією автори виокремлюють адресатів-професіоналів й адресатів-непрофесіоналів. За ступенем обізнаності розрізняють епіфанів (обізнаних адресатів) та профанів (необізнаних адресатів), за принципом співвіднесеності до реального/уявного світу – реальних адресатів і текстових адресатів, які втілюють і реалізують образ читача [6, с. 160-161].

Попри всю наукову цінність зробленого огляду типів адресатів автори не заглиблюються в аналіз кожного з типів та у процедури виділення їх категоріальних рис, зосереджуючи свій дослідницький інтерес на структурних та лінгвістичних чинниках обраного жанру ПД. Крім того, вказане дослідження фактично стосується тільки одного жанру ПД, жанру інтерв'ю. Втім, зроблений ними огляд типів адресатів заслуговує на увагу й подальше використання при аналізі фактору адресата ПД на ширшому матеріалі.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Зроблений у пропонованій статті огляд стану вивчення адресату ПД показує, що аналізована категорія не належить до числа достатньо вивчених як у вітчизняному, так і в зарубіжному мовознавстві. Можна стверджувати, що цей дискурсивний пласт залишився осторонь сучасних напрямів дискурсології. Певною мірою визначені можливі типи адресатів на обмеженому фактичному матеріалі, оскільки на сьогодні невідомі спроби більш ґрунтовного наукового пошуку. Як напрямок подальшого дослідження можна розглядати особливості адресата у різних жанрах ПД. Перспективним уявляється залучення певних методик когнітивного підходу як складової мультимодальної парадигми, в межах якої повинна вивчатися ця важлива категорія.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Арутюнова Н. Д. Фактор адресата. Известия Академии наук СССР. Серия литературы и языка. 1981. Т. 40. № 4. С. 356-367.
2. Баранов А. Введение в прикладную лингвистику. Москва : Ленанд. 2017. 368 с.
3. Воробьева О.П. Текстовые категории и фактор адресата : Монография. К. Вища школа. 1993. 200 с.
4. Каминская Т.Л. Образ адресата в текстах массовой коммуникации: семантико-прагматическое исследование : дис. ... докт. филол. наук : 10.01.10. Санкт-Петербург. 2009. 284 с.
5. Плахотная Ю. И. Речевое воздействие в диалогическом дискурсе. *Политическая лингвистика*. 2011. № 4 (38). С. 121–124.
6. Прокопенко А.В., Рева Н.С. Актуалізація адресатності у тексті політінтерв'ю. *Сучасні дослідження з іноземної філології. Збірник наукових праць*. Випуск 13. 2015. С. 159-169.
7. Чудинов А.П. Политическая лингвистика. Москва : Флинта : Наука, 2006. 256 с.
8. Balabanova E. & Trandafoiu R. Media, migration and human rights: Discourse and resistance in the context of the erosion of liberal norms. *Journal of Language and Politics* (Published online: 24 Mar 2020). p.p. 1–12. DOI: 10.1075/jlp.20007.balssn 1569–2159.
9. Blackledge, A. Discourse and Power in a Multilingual World (Discourse Approaches to Politics, Society and Culture). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 2005. <https://doi.org/10.1075/dapsac.15>
10. Caldas-Coulthard C. R. and Coulthard M. (Eds.) *Texts and Practices: Readings in Critical Discourse Analysis*. London: Routledge and Kegan Paul. 1996. URL: <https://www.felsemiotica.com/descargas/Caldas-Coulthard-Carmen-Rosa-and-Coulthard-Malcolm-Eds.-Texts-and-Practices.-Readings-in-Critical-Discourse-Analysis.pdf> (дата звернення 10.01.22).
11. Coffin, C. & O'Halloran, K. Finding the Global Groove: Theorizing and analysing dynamic reader positioning using Appraisal, corpus, and a concordance. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/17405900500283607> (дата звернення 20.12.21).
12. Fairclough N. Political discourse in the media: An analytical framework. A. Bell & P. Garrett (Eds.). *Approaches to media discourse*. London : Blackwell, 1998. pp. 142-162.

13. Fairclough N. L. and Wodak, R. Critical discourse analysis. In: T. A. van Dijk (ed.), *Discourse Studies. A Multidisciplinary Introduction*. Vol. 2. Discourse as Social Interaction. London: Sage, 1997. p.p. 258-284. URL: https://www.researchgate.net/publication/281506450_Critical_Discourse_Analysis (дата звернення 11.12.2021).
14. Glynos J., Howarth D., Norval A., Speed E. Discourse Analysis: Varieties and Methods. ESRC National Centre for Research Methods Review paper. 2009. URL: <https://www.researchgate.net/publication/279668539> (дата звернення 21.12.2021).
15. Haig, E. Media Representations of Political discourse: A critical discourse study of four reports of Prime Minister's Questions. 2009. URL: <https://www.researchgate.net/publication/37510329> (дата звернення 10.01.2022).
16. Karlsson, M. & Joachim Åström, J. Social media and political communication. Innovation and normalisation in parallel. *Journal of Language and Politics* (Published online: 30 Nov 2017). p.p. 1–19. DOI: 10.1075/jlp.17006.kar
17. Kranert M. Political myth as a legitimation strategy. The case of the golden age myth in the discourses of the Third Way. *Journal of Language and Politics*. 2018. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0267190514000087>
18. Lin A. Critical Discourse Analysis in Applied Linguistics: A Methodological Review. *Annual Review of Applied Linguistics* (2014). p.p. 213-232. DOI: <http://dx.doi.org/10.1017/S0267190514000087>.
19. Pennycook A. Language as a local practice. London: Routledge. 2010. DOI: <http://dx.doi.org/10.4324/9780203846223>
20. Stopfner M. Just thank God for Donald Trump in Dialogue practices of populists and their supporters before and after taking office. *Journal of Pragmatics*, 186 (2021). p.p. 308-320. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2021.10.002>
21. van Dijk T. A. Critical Discourse Analysis. Introduction: What Is Critical Discourse Analysis? 2004. URL: https://www.academia.edu/4716299/8_Critical_Discourse_Analysis_0_Introduction_What_Is_Critical_Discourse_Analysis?email_work_card=title (дата звернення 20.01.2022).
22. van Dijk T. A. Racism and discourse in Spain and Latin America. Amsterdam: John Benjamins. 2005. DOI: <https://doi.org/10.1075/dapsac.14>
23. van Dijk T. A. News as Discourse. London: Routledge. 2013. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199585977.013.007.
24. van Leeuwen T. Towards a semiotics of typography. *Information Design Journal*. 2006. 14 (2). p.p. 231–255. DOI: 10.1075/idj.14.2.06lee
25. Wiczorek A.E. Clusivity: A New Approach to Association and Dissociation in Political Discourse. URL: https://www.researchgate.net/publication/280727060_Clusivity_A_New_Approach_to_Association_and_Dissociation_in_Political_Discourse/link/55c3243408aeb975673e5601/download (дата звернення 17.11.2021).
26. Wodak R., & van Dijk T. A. Racism at the top: Parliamentary discourses on ethnic issues in six European states. Klagenfurt : Drava. 2000. DOI: <https://www.routledgehandbooks.com/doi/10.4324/9780203492741.ch25>
27. Wodak R. (Ed.) Critical Discourse Analysis (2013). In IV volumes. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC : SAGE. 2013.
28. Wodak, R. "We have the character of an island nation". A discourse-historical analysis of David Cameron's "Bloomberg Speech" on the European Union. EUI Working Paper. 2016. URL: https://www.researchgate.net/publication/305709545_We_have_the_character_of_an_island_nation_A_discoursehistorical_analysis_of_David_Cameron's_Bloomberg_Speech_on_the_European_Union (дата звернення 17.11.2021).
29. Zappettini, F. Critical Discourse Analysis: Concepts, Methods and Applications. Presentation given at the Intensive Week Methods Training for Postgraduate Students. Open University, 13th – 17th July 2020. URL: https://www.academia.edu/5137901/Critical_Discourse_Analysis_Concepts_Methods_Applications